

L'ORIGEN DELS NOMS I COGNOMS CATALANS. LES ARRELS ANTROPONÍMIQUES QUE MARQUEN UNA IDENTITAT

Antoni Janer Torrens

Tot i els antecedents romans, a Catalunya l'ús dels cognoms es començà a generalitzar a partir del segle IX amb el feudalisme. El ventall d'afegitons al nom propi fou infinit, des d'oficis fins a malnoms. Al segle XIX la llei espanyola de registre civil imposà el doble cognom. Fruit d'aquesta època encara hi ha molts cognoms catalans castellanitzats

Sense nom no som ningú. Començam a ser individus a partir de l'assignació d'aquesta mena de tatuatge sonor. Alguns pobles de l'antiguitat preferiren optar per més d'un nom. A la Grècia clàssica, el pare de la filosofia es deia Sòcrates Pèlida d'Alopece. En aquest cas, el primer nom era heretat del padrí patern; el segon, del pare; i el tercer al·ludia al municipi de naixement. En altres cultures, en canvi, era més habitual emprar el nom del pare precedit d'una partícula que significava “fill de...”: entre els jueus predominava “bar” (Barrabàs > Bar-Rabàs); i entre els àrabs, “Ben” o “Ibn” (Alè Ben Mustafà o Mahamed Ibn Idris).

Els romans arribaren a fer servir fins a quatre noms. Alguns responien a la màxima supersticiosa llatina *nomen omen* (“el nom és un presagi”). El primer era el *praenomen*, que funcionava de nom propi. Generalment, el primogènit rebia el mateix que el seu pare. N'hi solia haver una vintena, entre els quals, *Publius* (“popular”), *Marcus* (“propi del déu Mart”) o *Tiberius* (“propi del riu Tíber”). A partir del cinquè fill el *praenomen* era un nombre ordinal que indicava l'ordre del naixement. Així, hi hagué *Quintus*, *Sextus*, *Septimius*, *Octavius*...

El segon nom era el *nomen*, que indicava la *gens* o clan familiar al qual pertanyia l'individu, com per exemple *Iulius* (de la família Iulia, “els habitants d'Ílion”, Troia en grec) o *Ovidius* (dels Ovídia, “els dels bous” en llatí). El tercer nom, *cognomen*, constituïa una mena de malnom, de caràcter hereditari, que es relacionava amb un ofici, una particularitat física o moral. Sovint era el que identificava més una persona. Destaquen *Cicero* (“cigró”), sobrenom que el gran orador romà del segle I aC prengué del seu padrí, que tenia una berruga a la cara semblant a aquest llegum; *Caesar* (“d'abundant cabellera”), una ironia tenint en compte que el general que sotmeté les Gàl·lies patia alopecà; *Seneca* (“vell”) i *Claudius* (“coix”).

Per acabar, en casos puntuals, hi havia l'*agnomen*, un nom no transferible que generalment indicava alguna gesta bèl·lica: *Africanus* (el que havia lluitat a l'Àfrica). Les dones romanes no gaudien d'una identificació tan prolífica. Només les anomenaven feminitzant el *nomen* del pare —per exemple, la filla de Gai Juli Cèsar fou Júlia. Si n'hi havia més d'una amb el mateix nom, s'hi afegia l'ordinal segons l'ordre que ocupava entre les germanes —per exemple, *Iulia Prima*, *Iulia Secunda* o *Iulia Tertia*—, o bé, si només sobrevivien dues germanes, també s'utilitzava la fórmula *Maior* o *Minor*. En casar-se fins i tot podien adoptar la versió femenina del nom del marit. De fet, una famosa fórmula matrimonial deia: *Ubi tu Caius, ibi ego Caia*. Aquesta frase, que pronunciava l'esposa, significa “On tu siguis Cai, jo seré Caia”. Reflectia la idea que la dona havia d'estar sotmesa a l'home. En castellà l'inici *tu Caius* va donar lloc a “*tocayo*”, que s'empra per designar persones amb el mateix nom.

La penetració del cristianisme en el món romà provocà una revolució onomàstica, amb l'adopció de molts noms hebreus i grecs, popularitzats a través de la Bíblia i de la devoció als sants de la nova religió. Per part hebrea, són noms que en català donaren Eliseu (“Déu és la meua salut”), Jesús (“Déu salva”) o Noemí (“la meua delícia”); i per part grega, Andreu (“viril”), Sebastià (“venerat”) o Eulàlia (“la ben parlada”).

Influència germànica

Al segle V, amb la caiguda de l'imperi Romà d'Occident a mans dels pobles bàrbars, es produí la desaparició dels censos municipals. Fou així com també desaparegué el nom múltiple d'origen romà i s'imposà el nom únic, de tradició germànica. D'aquesta època tenim antropònims visigòtics com Arnau (“cabdill fort”), Albert (“noblesa brillant”), Bernat (“ós fort”), Guillem (“protector”), Robert (“famós”) o Ramon (“protector assenyat”).

A partir del segle IX, la necessitat de distingir les moltes persones de nom igual provocà la recerca de sistemes idonis per no confondre-les. Es va recórrer, doncs, a un afegitó que es coneixeria com a cognom, prenent com a referent el tercer element antroponímic romà. Aquesta vegada, en lloc de malnoms, s'apostà més pels patronímics, derivats del nom del pare. Als documents oficials de l'època, escrits encara en llatí, els individus són presentats amb el nom propi (en nominatiu), seguit del nom del pare (en genitiu). És el cas de *Berengarius Raimundi*, que equivalia a Berenguer de Ramon, és a dir, Berenguer fill de Ramon.

Aquesta desinència de genitiu, que en alguns casos era *-is*, en castellà va donar la forma dels cognoms acabats en *-ez*. Així, López vol dir fill de Lope; Pérez, de Pedro; i Sánchez, de Sancho. En català, per influència d'una tradició castellano-navarro-aragonesa, tenim els equivalents Llopi, Peris i Sanxis, respectivament. L'ús d'aquests patronímics també fou comú en altres llengües d'Europa.

A partir del segle XI l'alta noblesa prengué com a distintiu del cognom el nom del seu feu territorial per mitjà de la preposició *de* més el topònim. Aquesta tendència, que es començà a generalitzar als comtats catalans a principis del segle XII, anà prosperant gràcies a la documentació legal, sobretot a la notarial, on interessava molt que constés la continuïtat successòria de les generacions que havien d'administrar el patrimoni familiar. Així, els cognoms es tornaren vertaders *llinatges* ("propi de la línia") amb caràcter hereditari. La resta de classes socials no trigaren a apuntar-se a una moda que s'estengué amb les conquestes de la corona catalanoaragonesa.

Cognoms heterogenis

De mica en mica, les referències geogràfiques dels cognoms s'ampliaren a accidents hidrogràfics (Riera, Torrent), orogràfics (Puig, Pujol) o a grups de vegetació (Pomar, Vinyes). També hi hagué cabuda per als sobrenoms (Mut, Calvet, Colom), apel·latius professionals (Ferrer, Pastor), títols nobiliaris (Cavaller), càrrecs (Capellà) o circumstàncies del naixement (Trobat). L'antroponímia femenina, en canvi, no fou tan variada, ja que la societat feudal de l'edat mitjana encara era fortament misògina. El més freqüent era que les dones portessin la forma feminitzada del cognom patern. Així, una al·lota de nom Elisabet, filla d'un Ferrer, es convertia en Ferrera. En casar-se, però, podia prendre el cognom del marit o afagar-ne dos: el del marit i el patern.

Entre els nobles i cavallers aquesta expansió antroponímica generà l'heràldica gentilícia, escuts que remetien als cognoms de cada família (als Pera els assignaven una pera; als Cervelló, un cérvol). I mentre els cognoms s'anaven enriquint, l'elecció dels noms patí un revés important al segle XVI. El Concili de Trento obligà a adoptar, a la pila, el nom d'un sant de l'Església —d'aquí l'expressió "nom de pila". Les modes successives imposaren la utilització d'un doble nom per tal d'individualitzar el sant (Joan Evangelista), prenent, en alguns casos, dos noms de sants (Pere Antoni) o anteposant el nom de Maria (Maria del Carme).

Tot plegat féu que a poc a poc arrelés el costum de convertir el nom en hereditari per tal de mantenir viva la memòria dels padrins. Així, el nounat, si era nin, agafava el nom del padrí, i si era nina, el de la padrina. A casa nostra, l'empobriment onomàstic general es reflecteix en la dita popular "De Joans, Joseps i ases, n'hi ha per totes les cases". Al segle XX, Joan XXIII (1958-1963) preconitzà una major varietat en els noms, els quals, a partir d'aleshores, no necessàriament havien de ser trets del santoral.

El Concili de Trento marcà un altre punt d'inflexió destacable en l'antroponímia. Imposà la pràctica dels registres parroquials, la qual cosa va propiciar la fixació dels cognoms entre generacions successives. Aleshores, les normes gràfiques tradicionals, antigues i genuïnes, fixaren cognoms com Antich, Prohens o Reynés. El 1870 la llei espanyola de registre civil establia el doble cognom, patern i matern, desmarcant-se així de la norma general a l'Europa occidental de l'únic cognom patern, aplicada ja a Catalunya sota administració francesa. Com que la llengua catalana encara no s'havia normativitzat —la gramàtica de Pompeu Fabra és de 1918—, era habitual que els funcionaris dels registres, sovint castellanoparlants, introduïssin grafies espanyoles estranyes al sistema (Calzada, Piña o Busquets en lloc de Calçada, Pinya o Bosquets, respectivament).

Avui, les lleis de Catalunya, les Illes Balears, la Comunitat Valenciana i l'Estat espanyol regulen el canvi dels antropònims. Per exemple, la Llei 1/1998, de política lingüística de la Generalitat de Catalunya, diu que "els ciutadans i les ciutadanes de Catalunya tenen dret a l'ús de la forma normativament correcta en català de llurs noms i cognoms i a incloure la conjunció *i* entre els cognoms". En aquest cas, l'Institut d'Estudis Catalans és l'encarregat d'emetre els certificats de correcció lingüística necessaris per fer el pertinent tràmit administratiu als jutjats. La regularització gràfica sempre es fa d'acord amb l'etimologia i amb les normes ortogràfiques

vigents d'ençà de la reforma fabriana a principis del segle XX. Així, per a Ribes, Moyà, Bestard, Lladó, Pizà o Pons les formes correctes són Ribes, Moià, Bastard, Lledó, Pisà o Ponç, respectivament.

A Espanya, a partir de 1999 l'ordre tradicional dels cognoms –primer el patern i després el matern– es va poder modificar d'acord amb el principi d'igualtat reconegut a la Constitució. Hi ha estudiosos dels arbres genealògics que consideren que aquesta llei farà desaparèixer les reconstruccions genealògiques. Argumenten que d'aquí a tres generacions ningú no sabrà del cert com es deia el seu besavi. A la resta del món, tot i que hi ha altres disposicions jurídiques que recullen el principi d'igualtat, els drets onomàstics de la dona no sempre es tenen en compte. Encara són molts els països amb un sol cognom, com França, el Regne Unit, els Estats Units, Rússia o el Japó, on la tradició masclista fa que predomini el cognom patern.

www.antonijaner.com
